

JAN KOWALSKI

*Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
Warszawa*

KSZTAŁCENIE USTAWICZNE W WARUNKACH PRZEOBRAŻANIA ROLNICTWA I JEGO OTOCZENIA

Jednym z czterech priorytetowych celów polityki rolnej, które zakłada „Średniookresowa strategia rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich”, przygotowana przez Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej i przyjęta do realizacji przez Radę Ministrów jest poprawa warunków życia i pracy mieszkańców wsi, m.in. poprzez rozwój i reformę szkolenia i doradztwa rolniczego oraz likwidację bezrobocia na obszarach wiejskich. Skalę i zakres realizacji tego celu wyznaczają: stan populacji ludności wiejskiej, w tym rolniczej, poziom wykształcenia, sytuacja na wiejskim rynku pracy charakteryzująca się nadwyżką podaży pracy i bezrobociem oraz stopień zabezpieczenia obecnych i przyszłych potrzeb rolnictwa i jego otoczenia w zakresie edukacji.

W Polsce na wsi mieszka 14,7 mln osób (około 38% ludności kraju), z czego około 70% związanych jest z rolnictwem, w większości z gospodarstwami drobnymi (do 5 ha), użytkującymi razem zaledwie 20% użytków rolnych w kraju. Ludność wiejska, a zwłaszcza rolnicza charakteryzuje się niskim poziomem wykształcenia. Według powszechnego spisu rolnego (1996) zaledwie 2% ludności z gospodarstw rolnych posiada wyższe wykształcenie, 17,8% policealne i średnie, 28,4% zasadnicze, a aż 51,8% podstawowe i niepełne podstawowe. Podobnie niski poziom wykształcenia ludności występuje na wsi, gdzie tylko 3,2% posiada wyższe wykształcenie a aż 54,6% podstawowe lub niepełne podstawowe. Dla porównania w miastach udział ten wyniósł odpowiednio 13,1% i 31,4%. Zapóźnienie edukacyjne ma swoje przyczyny w występujących w przeszłości przekonaniach, że nie jest konieczne posiadanie wykształcenia w przypadku pracy w gospodarstwie rolnym oraz znacznie trudniejszym dostępie dzieci wiejskich do oświaty.

Według danych na koniec 1997 r. liczba zarejestrowanych bezrobotnych w Polsce wynosiła 1,8 mln osób, z tego na obszarach wiejskich 0,8 mln osób, tj. 46,2% ogólnej liczby bezrobotnych. Ze spisu rolnego wynika, że dla około 0,9

mln osób nie ma zatrudnienia w gospodarstwach rolnych. Łącznie więc bezrobocie na wsi, rejestrowane i ukryte wynosi około 1,7 mln osób.

Według badań GUS co trzecia osoba na wsi bez pracy to osoba młoda, która nie ukończyła 24 roku życia, a najliczniejszą grupę bezrobotnych stanowią osoby z wykształceniem podstawowym i zasadniczym zawodowym. Charakterystyczną cechą bezrobocia jest jego przestrzenne zróżnicowanie. W najtrudniejszej sytuacji są regiony typowo rolnicze, z reguły mniej rozwinięte gospodarczo, które na początku transformacji dotknęła upadłość byłych PGR-ów. Z tego względu najwyższą stopę bezrobocia mają województwa: śląskie, suwalskie, olsztyńskie i koszalińskie.

Z założeń „Średniookresowej strategii rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich” wynika, że niezbędne zmiany struktury obszarowej gospodarstw rolnych zwiększą zapotrzebowanie na nowe miejsca pracy poza rolnictwem, szacowane w okresie do 2010 r. na 2,0 - 2,5 mln osób. Ponadto rynek pracy będzie dodatkowo podlegał presji demograficznej wskutek rosnących szeregów siły roboczej, gdyż z prognoz wynika, że w tym czasie nastąpi przyrost ludności w wielu produkcyjnym na wsi o około 1,3 mln osób⁽¹⁾.

Realizacja założonej rekonstrukcji rolnictwa wymagać będzie tworzenia nowych miejsc pracy na wsi w przetwórstwie rolnym, agroturystyce, ochronie środowiska, usługach. Nakłada to na edukację szczególne obowiązki w rozwoju obszarów wiejskich dotyczące aktywnego uczestnictwa w procesie przejmowania przez wieś coraz liczniejszych i bardziej wyspecjalizowanych funkcji sprzyjających urozmaiceniu działalności gospodarczej przyspieszającej przemiany strukturalne. Efektywność przemian w rolnictwie i jego otoczeniu zależy bowiem od aktywnego udziału mieszkańców wsi w kształtowaniu własnych warunków pracy i warunków życia, a to w dużej mierze wynika z ich właściwego przygotowania zawodowego i poziomu kwalifikacji. Obecny niski poziom wykształcenia ludności wiejskiej, a zwłaszcza rolniczej stanowi jedną z głównych barier wielofunkcyjnego rozwoju wsi oraz restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa. Ludność wiejska z wykształceniem podstawowym i niepełnym podstawowym jest bowiem zawodowo najmniej mobilna.

Z badań nad związkiem między wykształceniem a efektywnością gospodarowania rolników wynika, że prawdziwy skok jakościowy i ilościowy produkcji rolnej (dążenie do powiększenia gospodarstwa, większa wydajność pracy, uproszczenie produkcji i obniżenie jej kosztów, większy stopień zmechanizowania prac, lepsze dopasowanie produkcji do potrzeb rynku), jak i nowa jakość życia (urządzenia gospodarstwa i domu, udział w życiu społecznym wsi) tworzą dopiero rolnicy wykształceni na poziomie technikum. Takie właśnie wymagania

(1) Izasław Frenkel: Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi w latach 1988-1995. PAN IRWiR, Warszawa 1997, s. 88.

kwalifikacyjne dla rolników kierujących własnym gospodarstwem przyjęły wysoko rozwinięte kraje Europy Zachodniej⁽²⁾.

Niski poziom wykształcenia ludności wiejskiej, a zwłaszcza rolniczej oraz „starzenie się” wiedzy i zmieniające się technologie tworzą konieczność kształcenia ustawicznego w ramach którego oświata szkolna i pozaszkolna (doskonalenia zawodowe i doksztalcanie), kształcenie młodzieży i dorosłych musi stanowić jeden spójny wzajemnie przenikający się system.

Kształcenie ustawiczne (lub termin zaczerpnięty z jęz. francuskiego - edukacja permanentna) uważane jest za ideę przewodnią dla procesów kształcenia się ludzi od wczesnego dzieciństwa.⁽³⁾

Minister Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej aktualnie prowadzi 625 szkół (około 70% szkół rolniczych i gospodarki żywnościowej w kraju) o różnej strukturze organizacyjnej, z czego 356 to zespoły szkół, a 119 jednostki samodzielne, pozostałe to filie zespołów szkół. Szkoły rolnicze obejmują: technika rolnicze i specjalistyczne (1080), szkoły policealne 935), licea zawodowe (171) i szkoły zasadnicze (1042). Procentowy udział szkół kształcących na poziomie zasadniczym w stosunku do ogólnej liczby szkół wynosi ponad 40%, natomiast w przeliczeniu na liczbę uczniów wskaźnik ten wynosi około 30%. W szkołach rolniczych aktualnie kształcą się około 190 tys. uczniów i słuchaczy, w tym 170 tys. w szkołach młodzieżowych i 20 tys. w szkołach dla dorosłych. Połowa młodzieży wywodzi się z rolnictwa. Ponad 50% szkół zlokalizowanych jest na terenach wsi i miast do 5 tys. mieszkańców. Rekrutacja do klas pierwszych od kilku lat utrzymuje się na poziomie około 50 tys. uczniów, a liczba absolwentów kształtuje się rocznie w granicach 43 tys. osób.

Większość absolwentów szkół rolniczych poszukuje pracy najczęściej na wsi w pobliżu miejsca zamieszkania w rolnictwie (głównie wywodzący się z rodzin rolniczych) lub w jego otoczeniu. Wydawać by się mogło, że osoby te posiadające w większości średnie wykształcenie zawodowe powinny bez trudu znaleźć dla siebie zatrudnienie zgodnie z ukończoną szkołą, przyczyniając się jednocześnie do poprawy jakości siły roboczej (wzrost poziomu wykształcenia) na wiejskim rynku pracy. Tymczasem teza ta w praktyce nie w pełni znajduje potwierdzenie. Część młodzieży ma duże trudności ze znalezieniem pracy w wyuczonym zawodzie, co skutkować może bezrobociem wśród absolwentów szkół czy też koniecznością pracy w innym zawodzie.

Spółeczną efektywność szkół rolniczych mierzoną wskaźnikiem bezrobocia wśród absolwentów, a także zgodnością ukończonej szkoły z podejmowaną pracą zawodową obniża oprócz niezrównoważonego rynku pracy również jeszcze

(2) Józef Krosny: Szkoła rolnicza w okresie przemian. Warszawa 1996, s. 22.

(3) Tomasz Skrzyczyński: Kształcenie ustawiczne w środowisku wiejskim. Zagadnienia doradztwa rolniczego Nr 2/97, s. 92.

niepełne dostosowanie struktury, kierunków i programów kształcenia do potrzeb rolnictwa i jego otoczenia.

Stawia to inne wymagania przed szkołami rolniczymi, które muszą:

- przygotować dobrze kandydatów na lokalne rynki pracy w zawodach poszukiwanych przez gospodarkę narodową, w tym podmioty gospodarcze zlokalizowane na obszarach wiejskich,
- przygotować na dobrym poziomie absolwentów szkół, chcących kontynuować naukę na wyższych uczelniach,
- wyrobić u uczniów nawyk ustawicznego kształcenia się, gdyż w każdym zawodzie pracownik będzie musiał podczas życia zawodowego stale podnosić kwalifikacje,
- mieć atrakcyjną ofertę programową aby absolwenci szkół podstawowych byli zainteresowani podejmowaniem nauki w zawodach związanych z przyszłą pracą w rolnictwie i jego otoczeniu.

Tym potrzebom wychodzi naprzeciw, zapoczątkowana przez Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, reforma strukturalna i programowa w szkołach rolniczych.

Podejmowane działania zmierzają w kierunku:

- zmniejszenia w strukturze kształcenia udziału zawodów typowo rolniczych i technologicznych na rzecz zawodów wspierających szeroko rozumianą obsługę rolnictwa (technik agrobiznesu, technik żywienia i gospodarstwa domowego),
- zwiększenia udziału szkół dających pełne wykształcenie średnie z jednoczesnym ograniczeniem szkół zasadniczych,
- zmniejszenia udziału zawodów z wąskimi specjalnościami (łaskarstwo, hodowla zwierząt, nasiennictwo, melioracje) na rzecz zawodów szerokoprofilowych, sprzyjających kształtowaniu postawy aktywności zawodowej, umiejętności zachowań na rynku pracy oraz mobilności do zdobywania nowych kwalifikacji zawodowych,
- wprowadzenia kształcenia w nowym typie szkoły - liceum technicznym o profilu rolno-spożywczym,
- podniesienia poziomu kształcenia zawodowego ze szczególnym uwzględnieniem tworzenia warunków sprzyjających poprawie efektów praktycznej nauki zawodu.

Wprowadzanie zmian w kształceniu zawodowym powinno doprowadzić do dostosowania przygotowania absolwentów do potrzeb i oczekiwań zarówno społecznych jak i indywidualnych. Zdobyte w szkołach kompetencje zawodowe będą umożliwiały im podejmowanie pracy na różnych stanowiskach, przekwalifikowywanie się, zmianę miejsca i charakteru pracy.

Równocześnie z rozwojem infrastruktury oraz tworzeniem nowych miejsc pracy w zawodach nierolniczych stwarzającym możliwość stałego lub częściowego odchodzenia od pracy w rolnictwie powinny być zapewnione osobom dorosłym odpowiednie warunki dla kształcenia, dokształcania i doskonalenia.

Edukacja dorosłych to system działań edukacyjnych w różnych formach i zakresach wobec osób dorosłych różnego wieku, zawodu, środowiska. Treścią edukacji są różne dziedziny wiedzy, kultury i aktywności człowieka w formach szkolnych, akademickich, pozaszkolnych oraz indywidualnego samokształcenia (samowychowania). Edukacja dorosłych stanowi część edukacji permanentnej i realizuje jej cele we właściwych dla dorosłych formach aktywności intelektualnej⁽⁴⁾.

Przemiany społeczno-gospodarcze zachodzące w Polsce wymagają nabycia przez ludność wiejską nie tylko nowych umiejętności ale i przewartościowania postaw społeczno-gospodarczych, aż do zmiany filozofii życiowej włącznie. Oświata rolnicza dorosłych odgrywa bardzo ważną rolę w procesie przygotowania wsi do nowych warunków opartych na prawach rynkowych i przełamywania tradycjonalizmu. Idea wielofunkcyjnego rozwoju wsi wymaga wyjścia poza problemy technologiczne do działalności pozarolniczej. Dla wsi równie ważne, jak rolnictwo, jest tworzenie nowych miejsc pracy w zawodach pozarolniczych. Od tego głównie zależą zmiany strukturalne w samym rolnictwie oraz zmniejszenie bezrobocia na obszarach wiejskich.

Dotychczasowe kilkuletnie doświadczenia wskazują, że przejście do gospodarki rynkowej oraz przygotowania do procesów integracji z Unią Europejską wymagają zasadniczych i wielokierunkowych przekształceń w edukacji dorosłych. Celem edukacji dorosłych na wsi powinno być, najogólniej rzecz biorąc, niesienie realnej, systematycznej i efektywnej pomocy ludności wiejskiej w jej adaptacji do nowych wymagań gospodarczych, społecznych i kulturowych zmieniającego się kraju i jego miejsca w świecie, do procesów restrukturyzacji rolnictwa i odnowy wsi polskiej na fundamencie jej najlepszych, trwale zakorzenionych tradycji⁽⁵⁾. Dotyczy to nie tylko podnoszenia kwalifikacji i ustawicznego kształcenia rolników, ale i przysposobienia do zawodu tej części ludności wiejskiej, która nie znajduje miejsca w rolnictwie. Edukacja dorosłych musi umożliwić uzyskanie kwalifikacji wszystkim tym, którzy pozostaną na wsi i będą pracowali na rzecz jej rozwoju.

Tak więc system edukacji dorosłych powinien być ukierunkowany na:

- różnorodność ofert edukacyjnych oraz otwartość na zmieniające się potrzeby społeczno-gospodarcze,

(4) J. Pułturzycki: *Dydaktyka dorosłych*. WSiP, Warszawa 1991, s. 19.

(5) Jan Kowalski: *Stan i kierunki zmian w agrarnej edukacji dorosłych. Agrarna i obywatelska edukacja dorosłych na wsi a strategia dla Polski*. Materiały z ogólnopolskiego seminarium w Krakowie w dniach 21-23 listopada 1994 r., Warszawa 1995 r., s. 14.

- indywidualizację drogi edukacyjnej poprzez różnicowanie programów kształcenia przy utrzymaniu drożności poziomej i pionowej oraz różnicowanie form metod edukacyjnych i samoedukacyjnych,
- podnoszenie merytorycznego poziomu placówek oświaty dorosłych.

Obecnie w szkołach rolniczych Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej kształci się 20 tys. dorosłych, co stanowi ponad 10% ogólnej liczby uczniów. Istnieje więc potrzeba podjęcia działań na rzecz zwiększenia liczby osób kształcących się w szkołach rolniczych w systemie wieczorowym, zaocznym i eksternistycznym. Kształcenie dorosłych w formach szkolnych winno stanowić tor autonomiczny równoległy i równorzędny do kształcenia młodzieży, a jednocześnie odrębny merytorycznie i organizacyjnie.

Obok form szkolnych występuje potrzeba równoczesnego tworzenia warunków do zdobywania wiedzy i kształtowania umiejętności w ramach ustawicznego kształcenia, doksztalcania i doskonalenia zawodowego dorosłych, w systemie dziennym, wieczorowym, zaocznym i eksternistycznym lub mieszanym. Znaczne możliwości tkwią w kształceniu na odległość. Edukacja w formach niestacjonarnych szybciej i bardziej elastycznie dopasowuje się do zmian na rynku pracy, a ponadto jest znacznie tańsza od form stacjonarnych. Te rolę spełniać winna oświata pozaszkolna. Jej formy (studia podyplomowe, staże zawodowe, kursy i seminaria, praktyki pracownicze, samokształcenie kierowane, konferencje, szkolenie przywarsztatowe, odczyty i wystawy), treści programowe, powszechność i dostępność dla środowiska wiejskiego, zdolność do realizacji wyzwań, związanych ze stowarzyszeniem się ze wspólnotami europejskimi, w tym z Unią Europejską oraz realizacja programu rozwoju obszarów wiejskich, przesądza w znacznej mierze o łagodzeniu dolegliwości okresu transformacji i możliwościach adaptacji do warunków gospodarki rynkowej.

Aby edukacja dorosłych mogła spełniać należycie postawione przed nią zadania dotyczące aktywnego uczestnictwa w procesie przejmowania przez wieś coraz to nowych funkcji sprzyjających urozmaiceniu działalności gospodarczej przyspieszającej przemiany strukturalne, winny być zrealizowane następujące działania:

1. Opracowanie i wdrożenie wielowariantowej nowoczesnej i dostępnej oferty edukacyjnej skierowanej do środowisk wiejskich i małomiasteczkowych dla ludzi, w każdym wieku i z każdym wykształceniem, obejmującej zdobywanie wiedzy i kształtowanie potrzebnych umiejętności.
2. Utworzenie sieci centrów kształcenia ustawicznego umożliwiających organizowanie i prowadzenie różnych form edukacyjnych dla osób dorosłych.
3. Rozwój i reforma doradztwa rolniczego, poprzez zapewnienie pomocy rolnikom w podejmowaniu decyzji zmierzających do zwiększenia dochodów i poprawy efektywności produkcji, a także dla polepszenia warunków życia.

Zachodzące przeobrażenia w rolnictwie i jego otoczeniu rodzą określone potrzeby w zakresie edukacji, które powinna uwzględniać przygotowana oferta programowa kształcenia, doksztalcania i doskonalenia dorosłych. Ważnym zadaniem jest także zintegrowanie działalności szkół, ośrodków doradztwa rolniczego i innych organizacji realizujących zadania na rzecz oświaty dorosłych - w dostosowaniu do potrzeb regionalnych i lokalnych.

Powiązanie szkolnej i pozaszkolnej oświaty powinno być widoczne przede wszystkim na szczeblu regionalnym, gdzie szkoła (szkoły) jak i ośrodki doradztwa rolniczego (ODR-y) działają w ściśle określonym środowisku i dla niego. Wpływ ten jest dwustronny i powinno to znaleźć odzwierciedlenie w pracy edukacyjnej dla wsi, zwłaszcza na rzecz oświaty dorosłych⁽⁶⁾.

Nieodzownym warunkiem pełnej realizacji zadań w zakresie kształcenia ustawicznego w środowisku wiejskim jest zabezpieczenie na ten cel odpowiednich środków finansowych z budżetu państwa oraz z innych źródeł zarówno krajowych jak i zagranicznych.

Tworzenie warunków organizacyjnych, prawnych i ekonomicznych dla kształcenia i doskonalenia zawodowego ludności wiejskiej, w tym pracujących w rolnictwie powinno wpływać korzystnie na efektywność przemian w rolnictwie i jego otoczeniu.

(6) Andrzej Piotr Wiatrak: Stan i kierunki rozwoju oświaty dorosłych dla potrzeb rolnictwa w Polsce. „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego” 1995, nr 3, s. 90 i następne.